

**SHOIR ESHQOBIL SHUKUR SHE'RIYATIDA
OKKAZIONALIZMLARNING BADIY XUSUSIYATI****f.f.f.d. (PhD) Ibragimov Xayrulla Hamdamovich**

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali dotsenti

Murodova Sevinch Muxtor qizi

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Eshqobil Shukur asarlaridagi badiiy til xususiyatlari, shoir she'riyatida uchraydigan okkazional birliklar, ularning tildagi semantik o'ziga xosliklari, badiiy vazifalari va uslubiy ahamiyati tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: Badiiy til, vazifa, uslub, okkazionalizmlar, okkazional birliklar, poetika, poetik maqsad, semantika, obraz, paradoks, badiiy ifoda.

Har bir davr shoirining o'z tili, o'z ohangi, o'z "so'z olami" bor. Ayniqsa, mustaqillikdan keyingi davr o'zbek she'riyati o'ziga xos poetik yangilanishlar, uslubiy izlanishlar va badiiy eksperimentlar davriga aylandi. Ana shu jarayonda o'zbek she'riyatiga yangicha ruh, o'ziga xos so'z dunyosini olib kirgan ijodkorlardan biri – Eshqobil Shukurdir. Eshqobil Shukur she'riyati o'zining falsafiy mushohadalarga boyligi, so'zga yangicha yondashuvi, obraz va ifodaning poetik yangiligi bilan ajralib turadi. Uning she'rlarida insonning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari, mavjudlik va yo'qlik, ishq va sukut, so'z va jimlik o'rtasidagi murakkab falsafiy tafakkur ifodasini ko'ramiz. Shoir o'z badiiy tilini shakllantirishda tildagi tayyor qoliplarga to'liq suyanmaydi, balki, yangi ma'noli so'zlar yaratish, mavjud so'zlarga noodatij ma'no yuklash orqali o'ziga xos okkazional til tizimini barpo etadi.

Til – bu millat tafakkurining ko'zgusi, xalq ruhiy olamining ifodasidir. Har bir ijodkor til orqali o'z dunyoqarashini, his-tuyg'ularini, ruhiy kechinmalarini ifoda etadi. Ammo ijodkorning bu jarayondagi o'ziga xosligi shundaki, u tildagi tayyor qoliplarga to'liq tayanmaydi, balki o'z ichki kechinmalariga mos yangi so'zlar va iboralarni yaratadi. Tilshunoslikda bunday yangicha, individual so'zlar okkazionalizmlar deb yuritiladi.

Okkazionalizm (lot. *Occasion* – holat, voqea, bir marta sodir bo'ladigan) – muallif tomonidan ma'lum bir badiiy, uslubiy yoki emotsional maqsadda yaratilgan, tilda umumiydashmagan, individual so'z yoki so'z birikmasidir¹. Masalan, o'zbek tilida

¹ Rahmatullayev Sh. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. — Toshkent, 1982. – B. 116

“jimlik kuylaydi”, “yurak shamollaydi”, “ko‘ngilning yuki” kabi iboralar grammatik jihatdan to‘g‘ri, lekin semantik jihatdan noodatiy. Ular shoir tafakkurining mahsuli, okkazonal birlik sifatida vujudga keladi. Tilshunoslikda bu hodisani ilk bor chuqur o‘rganishni rus olimi V. V. Vinogradov, keyinchalik o‘zbek stilistikasida A. Madvaliyev, M. Qo‘shjonov, A. Abduazizovlar davom ettirgan. Ularning ta’kidlashicha, okkazonal birliklar tildagi neologizmlarning alohida turi bo‘lib, ular ko‘pincha muallif tilining individual xususiyatlarini ifoda etadi. Shunday qilib, okkazonal so‘z – bu tilning tabiiy jarayonida paydo bo‘ladigan yangilik, lekin u umumxalq tili me‘yorlariga to‘liq singib ketmaydi. Uning hayoti – muallif matni doirasida mavjud. Ba’zan okkazonalizmlar neologizmlar bilan adashtiriladi. Ammo ular orasida muhim semantik va stilistik farqlar mavjud va ular quyidagicha farqlanadi:

Belgilar	Neologizm	Okkazonalizm
Yaratuvchisi	Jamiyat ehtiyojidan kelib chiqadi	Muallif (individual ijod) mahsuli
Maqsadi	Yangi tushunchani nomlash	Badiiy-emotsional ta’sir yaratish
Umumlashuv darajasi	Umumxalq tiliga kirib boradi	Faqat matn doirasida qoladi
Uslubiy vazifasi	Termin, yangilik	Estetik, metaforik ifoda vositasi

Masalan, “kompyuter”, “internet”, “sun’iy intellekt”—neologizmlar; “ko‘zqush”, “sukut kuylaydi”, “dard shamollaydi” – okkazonal birliklar hisoblanadi.

Eshqobil Shukur singari shoirlar so‘z bilan “o‘ynash”, unga yangi rang va ohang berish orqali okkazonalizmlarni badiiy ifoda vositasiga aylantiradi. Eshqobil Shukur she’riyatidagi til hodisalarini, xususan, okkazonalizmlarni o‘rganish orqali biz o‘zbek poetik tili imkoniyatlarining kengligini va so‘zning yaratuvchanlik salohiyatini yanada chuqurroq anglaymiz. Bu esa o‘zbek adabiyotshunosligi, stilistika, poetika, leksikologiya sohalarida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar uchun muhim manba bo‘la oladi.

Eshqobil Shukur – zamonaviy o‘zbek she’riyati rivojida o‘ziga xos falsafiy-ruhiy yo‘nalishni shakllantirgan ijodkorlardan biridir. Uning she’rlari inson ruhiyatining eng nozik qatlamlarini, hayot va o‘lim, borliq va yo‘qlik, sukut va so‘z o‘rtasidagi murakkab falsafiy ziddiyatlarni badiiy tarzda ifodalaydi. Shoirning poetik

olamida jimlik, sukut, shamol, ko'ngil, yurak, so'z, ishq, ruh kabi timsollar markaziy o'rinni egallaydi. U ana shu obrazlar orqali insonning ichki olamini, ruhiy kechinmalarini ifoda etadi. Eshqobil Shukur she'riyatida so'z faqat ma'no tashuvchi vosita emas, balki ruhiy energiya manbai sifatida talqin qilinadi. Shoirning poetikasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, u so'zga falsafiy yondashadi, uni bir vaqtning o'zida ham estetik, ham ramziy hodisa sifatida ko'radi. Shu sababli, uning she'rlarida tildagi mavjud birliklarga yangicha semantik yuklamalar beriladi. Bu esa Eshqobil Shukur tilining eng asosiy belgisi – okkazionalizmga moyillikni ta'minlaydi. Eshqobil Shukur poetik tafakkurida tashqi voqealikdan ko'ra, ichki kechinmalar, ruhiy tajribalar ustuvor. U “so'z orqali jimlikni eshitish”, “sukutni so'zlantirish”, “ko'ngil ovozi tinglash”ga intiladi. Bu esa uning she'rlarida kontrast, antonimik obrazlar, semantik paradokslarni keltirib chiqaradi. Masalan: **“Sukutlarim so'zlaydi”, “yuragim shamollaydi”, “jimlik kuylaydi”** kabi misralar shoirning individual ifoda uslubining mahsulidir.

Shoir tili o'zbek xalq tili, xalq og'zaki ijodi va mumtoz she'riyat an'alariga chuqur ildiz otgan. U xalqona so'zlardan, maqollardan, tasavvufiy ramzlardan faol foydalanadi, biroq ularni yangicha badiiy talqinda ishlatadi. Masalan, xalq og'zaki ijodida “ko'ngil ko'zi”, “yurak dardi”, “sukut oltin” kabi iboralar mavjud. Eshqobil Shukur esa ularni yangi kontekstda okkazional shaklga keltiradi:

“Ko'nglimning qirida jim gullar ochiladi”

“Yuragimda shamollaydi dard”,

“Sukutimning tovushi bor”².

Bu misralarda shoir xalqona so'zlarni jonlantirib, ularning semantik chegarasini kengaytirgan. **“Dard shamollaydi”** iborasi til me'yorida mavjud emas, lekin shoir uni ruhiy sovuqlik, ichki iztirob obrazini ifodalash uchun ishlatgan, yoki shoirning yana bir she'riga e'tibor qarataylik:

**“Ko'zqush osmonga uchdi,
So'zlar uning izidan quvdi”³.**

Semantik jihatdan olib qaraydigan bo'lsak “Ko'zqush” – bu okkazional so'z, ya'ni shoir tomonidan yaratilgan metaforik birlik. Ko'z va qush so'zlari birlashtirilib, **ko'ngilning kuzatuvchan, nozik tabiati** ifodalanadi. Estetik jihatdan esa so'zning fonetik tuzilishi (q, sh, s) o'quvchi ongida **havodor, erkin** obraz uyg'otadi. Bu okkazionalizm orqali she'r **animatsion, jonli tasvirga** ega bo'ladi. Ramziy tomondan olib qaraganda Ko'zqush – **ruhiy erkinlik**, so'z orqali o'zini ifoda etish, ijodiy

²Eshqobil Shukur. Tanlangan asarlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2015. – B. 120

³Eshqobil Shukur. Tanlangan asarlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2015. – B. 119

qobiliyat ramzi. Shoir okkazional soʻz bilan oʻz poetik dunyosining shaxsiy timsolini yaratgan.

Shuni aytish mumkinki, Eshqobil Shukur tili, bir tomondan, xalqona soddalik, ikkinchi tomondan, falsafiy murakkablik uygʻunligidan tashkil topgan. Shoir xalq soʻzlarini yangi maʼnoda qoʻllab, modern poetik tafakkur yaratadi. Shu bois uning sheʼrlari ham xalqona, ham zamonaviy ohangga ega. Eshqobil Shukur sheʼriyatining tili – bu xalqona ildizlardan oziqlangan, lekin zamonaviy, falsafiy va ramziy maʼnolar bilan toʻyingan til tizimidir. Shoir oʻz asarlarida soʻzning oddiy maʼnosidan tashqariga chiqadi, unga ruhiy-falsafiy mazmun yuklaydi. Uning individual uslubi, bir tomondan, oʻzbek mumtoz sheʼriyatidagi ramz va maʼnolarga tayanadi, ikkinchi tomondan esa, okkazional ifodalar orqali tilni yangilaydi, soʻzga yangi hayot baxsh etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Rahmatullayev Sh. Tilshunoslik terminlarining izohli lugʻati. — Toshkent, 1982.
2. Madvaliyev A. Hozirgi oʻzbek tili. — Toshkent: Oʻqituvchi, 1992.
3. Nurmonov A. Til va nutq munosabati. — Toshkent: Fan, 1999.
4. Xudoyberganova M. Oʻzbek tilining poetik leksikasi. — Toshkent, 2010.
5. Eshqobil Shukur. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 2015.
6. Yoʻldoshev M. Zamonaviy oʻzbek poeziyasi tili. — Toshkent, 2020.